

الله
الله
الله
الله

مرکز پژوهش کاربردی اقتصادی اجتماعی قدر

سخنرانی: خلیلیان، محمدجمال، ۱۳۴۱ -	عنوان و نام پدیدآور: شاخص‌های ارزیابی تسهیل مبادلات در بازار اسلامی / محمدجمال خلیلیان‌اشکذری.
مشخصات نشر:	قم : مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۹۳
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۱۹۵-۹۴۴-۱
فروست اصلی :	مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی پ ۱۱۳/۱۹۰/۱۳۹۳
فروست فرعی :	مرکز پژوهش کاربردی اقتصادی اجتماعی قدر ۳
وضعیت فهرست نویسی:	فیپا
یادداشت:	کتابنامه: ص. ۱۸۵.
موضوع:	کسب و کار — جنبه‌های مذهبی — اسلام
موضوع:	اخلاق کسب و کار — جنبه‌های مذهبی — اسلام
موضوع:	اخلاق کسب و کار — جنبه‌های مذهبی — اسلام
موضوع:	بازارها — جنبه‌های مذهبی — اسلام
موضوع:	اسلام و اقتصاد
شناسه افزوده:	جامعه المصطفی العالمیة ﷺ.
ردہ بندی کنگره:	مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
ردہ بندی دیوبی:	BP۲۵۴/۶۵/۸۵ خ/۱۳۹۳
شماره کتابشناسی ملی:	۳۶۱۲۶۵۷

شاخص‌های ارزیابی تسهیل مبادلات در بازار اسلامی



محمد جمال خلیلیان اشکذری



مركز بين الملل
ترجمه و نشر المصطفى

شاخص‌های ارزیابی تسهیل مبادلات در بازار اسلامی

مؤلف: محمدجمال خلیلیان اشکذری

چاپ اول: ۱۳۹۳ ش / ۱۴۳۶ ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

● چاپ: نارنجستان ● قیمت ۱۰۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۳۰۰

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

قم، چهارراه شهدا، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸. تلفکس: ۰۲۵-۳۷۸۳۹۳۰۵۹

قم، خیابان معلم، ساختمان ناشران، طبقه سوم، پلاک ۳۰۸. همراه: ۰۹۱۹۲۵۳۲۵۱۵

قم، بلوار محمدامین، سهراه سالاریه. تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۳۳۱۰۶ - فکس: ۰۲۵-۳۲۱۳۳۱۴۶

تهران، خیابان انقلاب، بین خیابان وصال شیرازی و قدس، نبش کوچه اسکو، پلاک ۱۰۳. تلفن: ۰۲۱-۶۶۹۷۸۹۲۰

مشهد، خیابان امام رضا علیه السلام، خیابان دانش شرقی، بین دانش ۱۵ و ۱۷. تلفن: ۰۵۱۱-۸۵۴۳۰۵۹

pub.miu.ac.ir miup@pub.miu.ac.ir

با سپاس از دست‌اندرکارانی که ما را در انتشار این اثر یاری رساندند.

● صفحه‌آرا: هادی عبدالمالکی

● سروبراستار: علیرضا تاجیک

● ناظر گرافیک: مسعود مهدوی

● ناظر چاپ: نعمت‌الله یزدانی

● آماده ساز: هادی عبدالمالکی

● مدیر انتشارات: محمدسعید پناهی

● معاونت تولید: تورج روحانی

● ناظر تولید: جعفر قاسمی ابهري

● ناظر فنی: محمدباقر شکری

این پژوهش با حمایت مالی مرکز بورسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری در سال ۱۳۹۱ در

«مرکز پژوهش کاربردی اقتصادی اجتماعی قدر»

انجام شده است.

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فرا روی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که همه به نوعی برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پایبندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این‌رو مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و عمق و اصالت اندیشه‌های ناب، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت تمامی بنیان‌گذاران این شجره طیبیه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی رهنما و مقام معظم رهبری (دام ظله العالی) می‌باشد.

«جامعة المصطفى صلوات الله عليه و آله و سلم العالمية» برای تحقق این رسالت خطیر و در مسیر نشر معارف ناب محمدی صلوات الله عليه و آله و سلم «مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی صلوات الله عليه و آله و سلم» را تأسیس کرده است.

اثر حاضر با عنوان **شاخص‌های ارزیابی تسهیل مبادلات در بازار اسلامی** حاصل پژوهش فاضل گرامی جناب آقای محمد جمال خلیلیان اشکذری، کوششی است در به ثمر رساندن گوشه‌ای از این اهداف متعالی.

در پایان لازم می‌دانیم تلاش همه عزیزانی را که در نشر این کتاب سهمی داشته‌اند، سپاس گزارده، ارباب فضل و معرفت را به یاری بخوانیم تا ما را از دیدگاه‌های سازنده خویش بهره‌مند سازند.

مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

فهرست مطالب

۱۵	پیشگفتار
۱۹	چکیده
۲۱	مقدمه
۲۷	۱. مفاهیم و تعاریف
۲۷	۱. شاخص
۲۹	۲. تسهیل
۲۹	۳. مبادلات
۳۰	۴. تسهیل مبادلات
۳۳	۵. بازار
۳۳	تعریف بازار در لغت و اصطلاح
۳۵	۶. بازار اسلامی
۳۷	۲. تسهیل مبادلات در قرآن و سنت و معیارهای آن
۳۷	۱. تسهیل مبادلات در قرآن و سنت
۴۱	۲. معیارهای تسهیل مبادلات
۴۱	سرعت انجام مبادله
۴۲	کاهش هزینه‌ها
۴۳	کاهش درجه نااطمینانی

۸ شاخص‌های ارزیابی تسهیل مبادلات در بازار اسلامی

۳. تعارض بین معیارهای تسهیل مبادلات (تزاهم در عمل).....	۴۴
۳. شاخص‌های تسهیل مبادلات.....	۵۱
۱. رضایتمندی طرفین مبادله.....	۵۱
۲. رابطه شاخص با تسهیل مبادلات.....	۵۲
۱) افزایش سرعت مبادلات.....	۵۲
۲) کاهش هزینه مبادلات.....	۵۳
۳) کاهش درجه ناطمینانی.....	۵۳
۴) کیفیت تحصیل رضایتمندی مشتری.....	۵۴
۵) نماگرهاي رضایتمندی مشتری.....	۵۶
۶) علایم رضایتمندی فروشنده (موارد ظهور و بروز).....	۵۶
۷) عوامل رضایتمندی فروشنده.....	۵۷
۸) نماگرهاي رضایتمندی فروشنده.....	۵۷
۳) نظارت بر بازار	۵۸
۱) نظارت بر بازار و تسهیل مبادلات.....	۶۰
۲) افزایش سرعت مبادلات.....	۶۰
۳) کاهش هزینه مبادلات.....	۶۱
۴) کاهش درجه ناطمینانی.....	۶۱
۵) نماگرهاي نظارت بر بازار.....	۶۲
الف) کاهش تخلفات در بازار.....	۶۲
ب) کاهش شکایات مردمی.....	۶۲
ج) ثبات نسبی قیمتها.....	۶۳
د) کیفیت کالاها و رعایت استانداردها.....	۶۳
۴) شفافیت بازار.....	۶۴
۱) تعریف شفافیت.....	۶۴
۲) علایم شفافیت در بازار.....	۶۷
الف) وجود اطلاعات لازم	۶۷
۱) رابطه شاخص با تسهیل مبادلات.....	۶۷
۲) افزایش سرعت	۶۷
۳) کاهش هزینهها	۶۸
۴) کاهش درجه ناطمینانی	۶۹

۹ فهرست مطالب

میزان اطلاعات طرفین مبادله	۶۹
ب) سلامت کالاها از تزیین و تدلیس	۷۰
رابطه شاخص با تسهیل مبادلات	۷۱
افزایش سرعت	۷۱
کاهش هزینه	۷۱
کاهش درجه ناطمنانی	۷۱
میزان سلامت کالاها از تزیین و تدلیس	۷۲
ج) ذکر معایب کالاها توسط فروشنده‌گان	۷۲
رابطه شاخص با تسهیل مبادلات	۷۳
افزایش سرعت	۷۳
کاهش هزینه‌ها	۷۴
کاهش درجه ناطمنانی	۷۴
میزان ذکر معایب کالاها	۷۵
نماینده‌های شفاقتی بازار	۷۵
۴. مناسب بودن فضای مبادله	۷۶
رابطه شاخص با تسهیل مبادلات	۷۷
افزایش سرعت	۷۷
کاهش هزینه‌ها	۷۷
ویژگی‌های فضای مناسب مبادله کالاهای بادوام و لوکس	۷۸
کاهش درجه ناطمنانی	۷۹
علایم مناسب بودن فضای مبادله	۸۰
نماینده‌های مناسب بودن فضای مبادله	۸۰
۵. آگاهی و پایبندی به احکام مبادلات	۸۱
رابطه شاخص با تسهیل مبادلات	۸۳
افزایش سرعت	۸۳
کاهش هزینه‌ها	۸۵
کاهش درجه ناطمنانی	۸۶
نماینده‌های آگاهی و پایبندی به احکام فقهی	۸۶
میزان آگاهی و پایبندی به احکام فقهی	۸۷
قواعد فقهی مرتبط با تسهیل مبادلات	۸۸

۱۰ شاخص‌های ارزیابی تسهیل مبادلات در بازار اسلامی

الف) قاعده لزوم ۸۹
مفاد قاعده ۸۹
رابطه قاعده با تسهیل مبادلات ۸۹
کاهش هزینه‌ها ۹۰
کاهش درجه ناطمنانی ۹۰
ب) قاعده حمل بر صحت ۹۰
مفاد قاعده ۹۰
رابطه قاعده با تسهیل مبادلات ۹۱
افزایش سرعت ۹۱
کاهش درجه ناطمنانی ۹۱
ج) قاعده سوق المسلمين ۹۲
مفاد قاعده ۹۲
رابطه قاعده با تسهیل مبادلات ۹۳
افزایش سرعت ۹۳
کاهش هزینه‌ها ۹۳
د) قاعده ید ۹۳
مفاد قاعده ۹۳
رابطه قاعده با تسهیل مبادلات ۹۴
افزایش سرعت ۹۴
کاهش هزینه‌ها ۹۴
کاهش درجه ناطمنانی ۹۴
ه) قاعده لاضر ۹۵
مفاد قاعده ۹۵
چند نکته ۹۶
رابطه قاعده با تسهیل مبادلات ۹۷
افزایش سرعت ۹۷
کاهش هزینه‌ها ۹۷
کاهش درجه ناطمنانی ۹۸
۶. آگاهی و پایبندی به قوانین و مقررات مربوط به معاملات ۹۸

فهرست مطالب ۱۱

۹۸.....	رابطه شاخص با تسهیل مبادلات.....
۱۰۰	نمایگرهاي آگاهی و پایبندی به قوانین و مقررات
۱۰۰	۷. آگاهی و پایبندی به اخلاق اسلامی
۱۰۱	رابطه شاخص با تسهیل مبادلات.....
۱۰۱	افزایش سرعت.....
۱۰۱	کاهش هزینه.....
۱۰۲	کاهش درجه ناطمینانی.....
۱۰۲	موارد ظهور و بروز اخلاق اسلامی در بازار
۱۰۲	خوش رویی و حسن خلق
۱۰۵	حلم و بردهاری.....
۱۰۷	پرهیز از سوگند.....
۱۰۸	رعایت انصاف و پرهیز از ستمکاری.....
۱۱۰	موارد ظهور و بروز رعایت انصاف در بازار اسلامی
۱۱۰	الف) خودداری از گران فروشی.....
۱۱۰	ب) پرهیز از احتکار
۱۱۱	ج) پرهیز از تدليس.....
۱۱۲	نمایگرهاي رعایت انصاف در بازار اسلامی
۱۱۲	صداقت طرفین
۱۱۳	نگاه یکسان به حقوق خود و دیگران
۱۱۵	آسان گرفتن به بدھکار
۱۱۷	نمایگرهاي آگاهی و پایبندی به اخلاق اسلامی
۱۱۹	۸. آگاهی از شیوه های فنی و عرفی مبادلات
۱۱۹	الف) تسلط بر زبان رسمی خریداران
۱۲۰	رابطه شاخص با تسهیل مبادلات.....
۱۲۱	میزان تسلط فروشنده گان به زبان خریداران
۱۲۲	ب) عقل اقتصادی مشتریان (تدبیر معیشت).....
۱۲۳	تدبیر معیشت و تسهیل مبادلات.....
۱۲۳	افزایش سرعت
۱۲۴	کاهش هزینه ها
۱۲۴	کاهش درجه ناطمینانی

سنجش تدبیر معیشت ۱۲۵	
نماگرهاي آگاهی از شيوه‌های فني و عرفی مبادلات ۱۲۵	
۹. بازاریابی مناسب ۱۲۷	
بازاریابی و تسهیل مبادلات ۱۲۷	
افزایش سرعت ۱۲۸	
کاهش هزینه ۱۲۸	
کاهش درجه ناطمیناني ۱۲۹	
نماگرهاي بازاریابی مناسب ۱۲۹	
۱۰. کاهش فاصله بین تولید و مصرف ۱۳۰	
رابطه شاخص با تسهیل مبادلات ۱۳۰	
افزایش سرعت ۱۳۰	
کاهش هزینه‌ها ۱۳۱	
کاهش درجه ناطمیناني ۱۳۱	
نماگرهاي کاهش فاصله تولید تا مصرف ۱۳۲	
۱۱. ثبات قوانین، مقررات و سیاست‌های اقتصادی ۱۳۳	
رابطه شاخص با تسهیل مبادلات ۱۳۴	
افزایش سرعت ۱۳۴	
کاهش هزینه‌ها ۱۳۴	
کاهش درجه ناطمیناني ۱۳۵	
سنجش ثبات قوانین و مقررات و سیاست‌های اقتصادی ۱۳۶	
نماگر ثبات قوانین و مقررات و سیاست‌های اقتصادی ۱۳۶	
۱۲. خودکفایی در کالاهای اساسی و خوداتکایی در سایر کالاهای ۱۳۷	
رابطه شاخص با تسهیل مبادلات ۱۳۷	
افزایش سرعت ۱۳۷	
کاهش هزینه‌ها ۱۳۸	
کاهش درجه ناطمیناني ۱۳۸	
نماگرهاي خودکفایی در کالاهای اساسی و خوداتکایی در سایر کالاهای ۱۳۹	
۱۳. مدیریت صادرات و واردات ۱۴۰	
رابطه شاخص با تسهیل مبادلات ۱۴۱	
افزایش سرعت ۱۴۲	

فهرست مطالب

۱۴۲	کاهش هزینه‌ها
۱۴۲	کاهش درجه ناطمینانی
۱۴۳	نمایگرهاي مدیريت صادرات و واردات
۱۴۴	۱۴. رعایت منافع ملي
۱۴۶	رابطه شاخص با تسهیل مبادلات
۱۴۶	افزایش سرعت
۱۴۶	کاهش هزینه‌ها
۱۴۷	کاهش درجه ناطمینانی
۱۴۷	نمایگرهاي رعایت منافع ملي
۱۴۸	۱۵. سازوکارهاي جدید پرداخت قيمت و مبادلات
۱۵۲	رابطه شاخص با تسهیل مبادلات
۱۵۳	افزایش سرعت
۱۵۳	کاهش هزینه‌ها
۱۵۴	کاهش درجه ناطمینانی
۱۵۵	نمایگر سازوکارهاي جدید پرداخت و انجام مبادلات
۱۵۶	۱۶. نظم در بازار
۱۵۶	موارد ظهور و بروز نظم در بازار
۱۵۶	ساعت کار منظم و تعطیلی با برنامه
۱۵۷	وجود کالاها و خدمات مورد نیاز مردم (تعادل بین عرضه و تقاضا)
۱۵۷	وفای به عهد و پیمان
۱۵۷	امنیت لازم
۱۵۷	ثبت قيمت‌ها
۱۵۸	تعادل بین عرضه و تقاضا
۱۵۸	رابطه شاخص با تسهیل مبادلات
۱۵۹	نمایگرهاي نظم در بازار
۱۷۱	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۱۷۷	نمایه اصطلاحات
۱۸۵	منابع

پیشگفتار

انقلاب اسلامی مبتنی بر هویت اسلامی، با هدف احیای فرهنگ و تمدن اسلامی و ساختن جامعه‌ای پیشرفت‌کننده سعادت دنیا و آخرت انسان باشد، به وقوع پیوست؛ جامعه‌ای که از آخرين دستاوردهای علمی و فناوری برخوردار شده و آنها را برای نیل به ارزش‌های متعالی، معنوی و اخلاقی اسلام به کار گیرد. رسیدن به چنین هدفی مستلزم داشتن الگویی جامع است تا بتواند حرکت در مسیر اهداف را به خوبی ترسیم و ارزیابی کند. این الگو باید به روشنی تدوین شود که از یک سو، امکان دستیابی به حیات طیبه را فراهم آورد، و از سوی دیگر، قابلیت آن را داشته باشد که در درجه اول به جهان اسلام و در مرتبه بعد به تمام جهانیان عرضه شود. بدیهی است که چنین الگویی با آنچه امروزه از سوی تمدن غربی به جهان اسلام تحمیل می‌شود و به الگوهای توسعه غربی معروف‌شده، تفاوت بین‌ادین خواهد داشت، زیرا این الگوها در ابعاد معرفت‌شناختی، هستی‌شناختی، انسان‌شناختی و روش‌شناختی بر مبنای استوار شده‌اند که به طور کامل با مبانی اسلامی متفاوت و بلکه متعارض می‌باشند.

الگوهای توسعه متعارف که متأسفانه امروزه جریان مسلط بر علوم انسانی هستند، با معرفی انسان به عنوان موجودی تک بعدی، صرفاً به ابعاد و انگیزه‌های مادی او توجه نموده و ابعاد معنوی و الهی وی را نادیده می‌گیرند. جوامع غربی با همین رویکرد و در چارچوب الگوهای مبتنی بر تفکرات سکولاریستی و اومانیستی، شاخص‌هایی ایجاد کرده‌اند که از طریق آنها، ضمن ارائه تصویر ناصحیح و فاقد حقیقت از جوامع غربی و غیر غربی، به ارزیابی آنها می‌پردازنند. هر جامعه‌ای که با این شاخص‌ها بیشتر همراهی کند و آنها را بیشتر تحقق بخشد، از نظر آنها جامعه‌ای پیشرفت‌ه و توسعه‌یافته ارزیابی می‌شود و در غیر این صورت عقب‌مانده و توسعه‌نیافته تلقی می‌شود. به همین دلیل، واژه توسعه در ارتباط با این شاخص‌ها مفهوم و معنا پیدا می‌کند و در نهایت در تعارض با آموزه‌های اسلامی - حیات طیبه و آرمان شهر مدینه اسلامی - قرار می‌گیرد.

بدیهی است که چنین رویکردی نسبت به جوامع و چنین تعریفی از توسعه‌یافتنی، نه تنها مورد پذیرش متفکرین جامعه اسلامی و انقلابی ایران نیست، بلکه اصولاً از نظر اغلب متفکران اسلامی در دیگر جوامع مسلمانان نیز قابل قبول نمی‌باشد. به همین دلیل مقام معظم رهبری از به کارگیری واژه توسعه خودداری نموده و به جای آن کلمه پیشرفت را برگزیدند. ایشان با تأکید بر جهاد علمی، نهضت تولید علم و نظریه‌پردازی در محتوا و روش، به ویژه در حوزه علوم انسانی، تدوین الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت را مطرح نمودند که یکی از ابعاد آن، تدوین نقشه راه برای تحقق نظریه‌پردازی در مبانی، فلسفه و روش علوم انسانی می‌باشد. بدیهی است که از این رهگذر راهبردها و شاخص‌های پیشرفت بر اساس مبانی و آموزه‌های اسلامی و با توجه به فرهنگ و تمدن اسلامی، هویت ایرانی و

تاریخ و جغرافیای این سرزمین بدست می‌آید.

از مهم‌ترین ابزارهای استیلای فکری و فرهنگی غرب و تحمیل ارزش‌های آنها بر جوامع دیگر، به کارگیری شاخص‌های علوم انسانی رایج می‌باشد. سنجش و ارزیابی بر اساس نتایج انحرافی و گمراه‌کننده این شاخص‌ها با ارائه تصویر ناصحیح و عاری از حقیقت به ویژه در مورد جوامع اسلامی، روحیه اعتماد به نفس متخصصان و اندیشمندان مسلمان را نشانه رفته و حاصلی جز عقب‌افتادگی جوامع اسلامی در پی نخواهد داشت. عدم توجه به امر شاخص‌سازی بر اساس مبانی اسلامی و برای جامعه ایرانی موجبات استیلای بیشتر تفکر موهم و غیرواقعی مادی را بر جریان تعلیم و تربیت دانشگاهی و سیاست‌ها و برنامه‌های اجرایی فراهم می‌آورد.

شاخص‌های مورد نظر باید ضمن اتکا به مبانی غنی اسلامی و داشتن چارچوب علمی از قدرت عملیاتی و اجرایی بالا به منظور عرضه در صحنه‌های دانشگاهی و اجرایی داخلی و مجامع بین‌المللی برخوردار باشد. از پیشنهادها و راهنمایی‌های اندیشمندان و نخبگان حوزه و دانشگاه جهت تکمیل این تحقیق و رفع اشکالات احتمالی آن استقبال می‌شود زیرا ورود در این عرصه جدید، نمی‌تواند بدون عیب و نقص و یا بی‌نیاز از نقد علمی باشد. امید است که از طریق برگزاری همایش‌ها، انتشار کتب و مقالات و همچنین بهره‌گیری از نظرات نخبگان، زمینه بهبود و تعالی آن فراهم شود. افزون بر این، انتظار می‌رود با ورود سایر متفکران و اندیشمندانی که نسبت به آینده انقلاب دغدغه داشته و از تأثیرات مخرب سیطره فکری و فرهنگی استکبار بر لایه‌های مختلف جوامع اسلامی نیز بیمناک‌اند، این تلاش به حرکتی وسیع، عمیق و فراگیر تبدیل

شود و نتایج آن به عرصه اجرا راه پیدا کند.

در پایان، با شکر فراوان نسبت به الطاف الهی و نعمت عظمای ولایت و زعامت ولی امر آگاه، خردمند و دوراندیش، از فراهم آورنده این اثر و همکارانش و ناشر کمال تشکر را می‌نمایم. از خداوند متعال مسئلت دارم به اندیشمندان دلسوز نظام اسلامی توفیق شرکت در این جهاد علمی و دینی را عنایت بفرماید.

پرویز داودی

چکیده

استخراج شاخص‌ها یکی از مباحث مهم در زمینه تدوین الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت است. از سوی دیگر، نهادهای هر جامعه می‌توانند در پیشرفت آن نقشی اساسی ایفا کنند. یکی از نهادهای مهم جامعه اسلامی، بازار است، و از ویژگی‌های بازار اسلامی، آسان بودن مبادلات در آن است. از این‌رو، تسهیل مبادلات را می‌توان یکی از شاخص‌های بازار اسلامی قلمداد کرد؛ به این معنا که هرچه مبادلات در بازاری آسان‌تر انجام شود، آن بازار به بازار اسلامی نزدیک‌تر است.

تسهیل مبادله زمانی تحقق می‌یابد که دست‌کم یکی از معیارهای سه‌گانه افزایش سرعت، کاهش هزینه‌ها و کاهش درجه ناطمینانی، وجود داشته باشد. با تحقق هریک از این معیارها، مبادلات آسان‌تر می‌شود.

هدف این پژوهش، بررسی و تبیین شاخص‌های اندازه‌گیری تسهیل مبادلات در بازار اسلامی است. شاخص‌های شانزده‌گانه پیش رو همراه با نماگرهایی که برای هریک مطرح خواهد شد، می‌تواند میزان وجود مبادلات آسان را در بازار نشان دهد:

رضایتمندی طرفین مبادله؛ نظارت بر بازار؛ شفافیت بازار؛ مناسب بودن
فضای مبادله؛ آگاهی و پاییندی به احکام مبادلات؛ آگاهی و پاییندی به
اخلاق اسلامی؛ آگاهی و پاییندی به قوانین و مقررات مربوط به مبادلات؛
آگاهی و پاییندی به شیوه‌های فنی و عرفی مبادلات؛ بازاریابی مناسب؛
کاهش فاصله بین تولید و مصرف؛ ثبات قوانین، مقررات و سیاست‌های
اقتصادی؛ خودکفایی در کالاهای اساسی و خوداتکایی در سایر کالاهای؛
مدیریت صادرات و واردات؛ میزان رعایت منافع ملی؛ سازوکارهای جدید
پرداخت و انجام مبادلات؛ و نظم در بازار.

واژگان کلیدی: تسهیل مبادلات، بازار اسلامی، شاخص، معیار.

مقدمه

یکی از موضوعاتی که همواره در روابط اقتصادی جوامع مختلف، در همه دوران‌ها مطرح بوده و در اقتصاد اسلامی نیز اهمیت ویژه‌ای دارد، مسئله تجارت و تبادل کالاها و خدمات در جامعه است. به این منظور، بازارهای متعددی بر حسب کالاها و خدمات مختلف، برپا شده است. در اقتصاد اسلامی نیز بازار اسلامی دارای جایگاهی برجسته و ویژگی‌ها و شرایط خاصی است. یکی از شاخص‌های بازار اسلامی، تسهیل در مبادلات است؛ به طوری که هرچه مبادلات در بازار آسان‌تر انجام شود، از دیدگاه اسلام، مطلوب‌تر است؛ زیرا اسلام، دینی آسان، و بنای آن بر سهولت و عدم سخت‌گیری است. خدای متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «يُرِيدُ اللَّهُ يِكْمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ يِكْمُ الْعُسْرَ»^۱ «خداؤند، آسانی و راحتی شما را می‌خواهد، نه دشواری و مشقت تان را».

یکی از مهم‌ترین آموزه‌های اخلاقی دین اسلام، آسان گرفتن در امور مختلف است. پیامبر اکرم ﷺ می‌فرماید: «لَمْ يُرْسِلْنِي اللَّهُ تَعَالَى بِالرَّهْبَانِيَةِ

وَلَكُنْ بَعَثَنِي بِالْحَنِيفِيَّةِ السَّهْلَةِ السَّمْحَةِ^۱: «خداؤند، مرا برای ترویج رهبانیت نفرستاده است، بلکه مرا براساس آیین توحیدی آسان و راحت مبعوث کرده است». این روایت درباره آسان بودن محتوای دین و احکام آن است، ولی در این بحث، به دلالت التزامی آن می‌توان استناد کرد؛ زیرا وقتی دین اسلام آسان و راحت باشد، به‌یقین آسان گرفتن افراد بر یکدیگر نیز مطلوب شارع خواهد بود.

همان‌طورکه هر انسانی انتظار دارد دیگران با او با ملایمت رفتار کنند و بر وی سخت نگیرند، از دیدگاه عقل و فطرت، او نیز باید همین انتظار را حق دیگران بداند و بر آنان سخت نگیرد.

نکته درخور توجه، این است که سهولت و سخت‌گیری نکردن در دین اسلام، تنها مختص به عبادات نیست؛ معاملات نیز که حجم بالایی از فعالیت‌های انسان‌ها را در بر می‌گیرند، از این اصل مستثنی نیستند و آسان گرفتن در آنها، مورد تأکید شارع مقدس اسلام است.

آسان گرفتن و پرهیز از تنگ‌نظری در مبادله با دیگران، چنان ارزشمند است که از عوامل دستیابی به محبویت الهی معرفی شده است. رسول اکرم ﷺ می‌فرماید: «خداؤند، بندهای را که هنگام خرید و فروش و دریافت و پرداخت سهل‌گیر باشد، دوست دارد».^۲

در اینجا ذکر دو نکته لازم به نظر می‌رسد:

۱. این بحث از دو جنبه فردی و حاکمیتی قابل بررسی است.

۱. محمدبن یعقوب کلینی رازی، اصول کافی، ج ۵، ص ۴۹۴. در روایت دیگری آمده است: قال ﷺ: بعثت بالحنفیة السهلة السمحۃ، (ابن‌ابی‌الحدید معتلزی، شرح نهج البلاغه، ج ۱۵، ص ۱۴).

۲. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يُحِبُّ الْعَبْدَ يَكُونُ سَهْلَ الْبَيْعِ سَهْلَ الشَّرَاءِ سَهْلَ الْقَضَاءِ سَهْلَ الْإِفْتِضَاءِ (محمدبن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۷، ص ۴۵۰).

به عبارت دیگر، عوامل تسهیل مبادلات را گاه افراد و بینگاه‌های خصوصی ایجاد می‌کنند و گاه دولت اسلامی در برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌های خود، آنها را تدوین و اجرا می‌کند؛

۲. مراد از مبادله، اعم از بیع و سایر عقود است. هرچند بحث در محدوده مبادله کالاها و خدمات مطرح می‌شود، مراد از فروشنده در تمام بحث، عرضه‌کننده کالا و خدمات است و مراد از خریدار، متقاضی کالا و خدمات؛ نه فروشنده و خریدار به معنای خاص و رایج آن. محدوده و قلمرو این تحقیق، فقط مبادله کالاها و خدمات است.

هدف این تحقیق، پرداختن به شاخص‌های تسهیل مبادلات در بازار اسلامی است. این امر، نیازمند بررسی و توضیح واژگان، جایگاه تسهیل مبادلات در آیات و روایات، معرفی معیارهای تسهیل مبادلات، و ارائه شاخص‌هایی برای اندازه‌گیری میزان تسهیل مبادلات در بازار اسلامی است.

بر خود لازم می‌دانم از استاد ارجمند جناب آقای دکتر پرویز داویدی، مدیر محترم گروه اقتصاد مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (قدس سرہ) و از استادان محترم، حجج اسلام آقایان نعمت‌اله پناهی و محمدجواد توکلی که با مطالعه دقیق‌شان اشکالات تحقیق را گوشزد کردند و از حجج اسلام آقایان سید محمد‌کاظم رجایی، سید عبدالحمید ثابت، مهدی رجایی و دیگر اعضای شورای علمی مرکز پژوهش کاربردی اقتصادی - اجتماعی قدر که در طول تحقیق از راهنمایی‌های ارزشمند آنان استفاده شد تشکر و قدردانی کنم. همچنین از همکاری صمیمانه برادران بزرگوار، حجج اسلام آقایان محمد بیدار، حمیدرضا صالح‌زاده و قاسم عسکری که در تدوین این مجموعه همکاری جدی داشتند، و از آقای سید حمید جوشقانی نائینی که در بازنگری نهایی کمک

کردند، صمیمانه سپاسگزاری می‌کنم. بدیهی است پژوهش پیش روی گامی است در آغاز این راه، که با کاستی‌هایی همراه است، و از این روی، پیش‌پیش از پیشنهادها و نظرهای اصلاحی همه استادان و محققان در جهت تکمیل آن، استقبال، و از آن بزرگواران تشکر می‌کنم.

پیشینه تحقیق

در زمینه روایات، مسائل و آداب مربوط به بازار اسلامی، و سابقه آن در تمدن اسلامی، کتاب‌هایی چون *وسائل الشیعه*^۱، *الاحکام السلطانية* و *الولايات الدينية*^۲ و مقالاتی مانند «بازار در تمدن اسلامی»^۳ و «امام علی علیّه السلام، حکومت و بازار»^۴ به بحث بازار به صورت مطلق یا در بازه زمانی خاص پرداخته‌اند. به عنوان نمونه، مقاله اخیر، درباره ویژگی‌های بازار در زمان امام علی علیّه السلام و نظارت آن حضرت بر بازار اسلامی بحث کرده و به این نتیجه رسیده است که بازار مطلوب از نظر حضرت علی علیّه السلام، با بازار رقابت کامل، تفاوت دارد. سید محمد کاظم رجایی در مقاله‌ای با عنوان « تقاضا در بازار اسلامی در مقایسه با بازار رقابت کامل »^۵

۱. محمد بن حسن حر عاملی، *وسائل الشیعه*، کتاب التجارة (ج ۱۲).

۲. ابوالحسن ماوردی، *الاحکام السلطانية* و *الولايات الدينية*، دار الكتب الاسلامية، تهران، ۱۳۶۴.

۳. ابوالفضل اکرمی، «بازار در تمدن اسلامی»، مجلات پژوهشی دانشگاه امام صادق علیّه السلام، شماره ۳، بهار ۱۳۷۵.

۴. محمد نقی نقی‌پور، «امام علی علیّه السلام، حکومت و بازار»، مجله نقد، تابستان ۱۳۸۰، شماره ۱۹، ص ۲۲۲ - ۲۷۲.

۵. سید محمد کاظم رجایی، « تقاضا در بازار اسلامی در مقایسه با بازار رقابت کامل »، جستارهای اقتصادی، شماره ۸، ص ۶۵ - ۹۸.

کوشیده است با ذکر تفاوت‌های اساسی میان عرضه در بازار اسلامی و رقابت کامل، میزان کارآمدی دو بازار را باهم مقایسه کند. اما تحقیق مستقلی درباره شاخص‌های تسهیل مبادلات در بازار اسلامی، مشاهده نشد.

امروزه خریدهای الکترونیکی و روش‌های جدید دریافت و پرداخت وجوده، گامی درجهت تسهیل مبادلات است؛ اما این تحقیق، با استفاده از منابع اسلامی، آسان‌گیری (و آسانسازی) در مبادلات را به عنوان یکی از ویژگی‌های بازار اسلامی مطرح می‌کند و در صدد تبیین شاخص‌های ارزیابی تسهیل مبادلات در بازار اسلامی است تا با استفاده از نماگرهای سنجش کمی آنها، میزان انجام مبادلات آسان و فراهم بودن زمینه‌های فردی و ساختاری تسهیل مبادلات در بازار اسلامی، قابل ارزیابی باشد.